

Na kanwie rozległego materiału pamiętnikarskiego Rolnik buduje świat stereotypowych wyobrażeń i wartości przyjętych przez licznych przedstawicieli stanu szlacheckiego. Tworzy tym samym portret własny szlachty polskiej czasów stanisławowskich. Autor książki dochodzi do wniosku, że kanon cech przypisywanych szlachcie był trwały. Ceniono przede wszystkim dwie wartości – odwagę i miłość ojczyzny. Dodatkowo wysoką rangę miało oddanie rodzinie.

Według Dariusza Rolnika pamiętnikarze pierwszej grupy byli rzetelniejsi i uczciwsi w swoich przekazach niż przedstawiciele dwóch następnych grup. Przy czym portret nakreślony przez grupę drugą był bogatszy od tego, jaki przytaczają pamiętnikarze z grupy pierwszej. Pamiętnikarze reprezentujący trzecią grupę (w podziale Rolnika) zmodyfikowali, w opinii Autora rozprawy, obraz szlachcica czasów stanisławowskich nakreślony przez dwie poprzednie grupy. Według Autora *Portretu szlachty czasów stanisławowskich* decydował o tym żal za upadłą Rzeczypospolitą i sentyment do niej, wyraźniejszy niż w przypadku pamiętnikarzy z grupy drugiej. Dodatkowo w opisanym procesie miała odegrać rolę także złość na przodków, że nie zdołali obronić bytu państwowego. Rolnik dowodzi także wielkiej chęci posiadania autorytetu przez polską szlachtę. Ma o tym przesądzać ciągły szacunek wobec osoby króla Stanisława Augusta, mimo czynionych mu zarzutów. Autor wywodzi z tej potrzeby autorytetu fakt łatwego zaakceptowania przez polską szlachtę monarchów władających państwami rozbiorami, jako nowych panujących i stosunkowo szybkie przyjęcie samego faktu rozbiorów. Dodatkowo ma tego dowodzić emanujące z pamiętników szlacheckich uznanie dla koronowanych głów państw zaborczych.

Arkadiusz Michał Stasiak
Katedra Historii XVI-XVIII wieku KUL

Aleksiej I. R a z d o r s k i j, *Istoriko-statisticzeskije opisanija jeparchij Russkoj Prawosławnoej Cerkwi (1848-1916)*, [Bibliografia historyczno-statystyczna eparchii moskiewskiego patriarchatu], Sankt-Pietierburg 2007, ss. 960.

W historiografii dziejów Moskiewskiego Patriarchatu zwraca się aktualnie uwagę na wciąż słabe zainteresowanie lokalnymi monografiami historyczno-statystycznymi, bardzo wymownie z bliska ukazującymi losy poszczególnych diecezji. A. I. Razdorski, pracownik naukowy Biblioteki Narodowej w Petersburgu, w swej publikacji ukazał zgromadzony tego rodzaju materiał w zbiorach tejże biblioteki, bądź to w postaci odrębnych, zwartych druków, bądź to w formie artykułów publikowanych najczęściej w oficjalnych periodykach poszczególnych eparchii. Niezależnie od tych źródeł przeprowadził pisemną kwerendę w wielu krajach, także w Polsce, nawiązując kontakt z 230 instytucjami: bibliotekami, muzeami, archiwami. Po raz pierwszy więc

czytelnik dostał do rąk informacje o opisach eparchialnych, zarówno drukowanych, jak i rękopiśmiennych. Autor ponadto we wstępie omówił metodę gromadzenia materiałów i prace miejscowych historyków, którzy rozpoczęli w pierwszej połowie XIX wieku wydawanie historyczno-statystycznych opisów diecezji prawosławnych w imperium rosyjskim. Przedstawił też rolę organizacyjną w tym zakresie Świętobliwego Synodu, cerkiewno-archeologicznych towarzystw, redakcji eparchialnych gazet itp.

W niniejszej pozycji Razdorskij zgromadził informacje o pięćdziesięciu czterech zwartych katalogach, referujących historię i statystyczną charakterystykę czterdziestu prawosławnych diecezji (s. 52-464); w periodykach cerkiewnych i księgach pamiątkowych znalazł sześć opisów diecezji (s. 466-489); trzy materiały historyczno-statystyczne opublikowane w formie książkowej (s. 490-518). Omówił także odnalezione w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu (RGIA) dwadzieścia pięć rękopiśmiennych opisów eparchii (s. 519-574), pięć dokumentów synodalnych promujących opisy historyczno-statystyczne eparchii (s. 575-584) i przypomniał korespondencję czterdziestu diecezji, omawiającą postępy prac nad przygotowaniem postulowanych tekstów (s. 585-648). Autor opracował także bibliografię do biografii biskupów prawosławnych z dwudziestu siedmiu diecezji (s. 660-678) oraz obszerne i wielorakie indeksy haseł występujących w recenzowanej pracy i zapoznał czytelnika z listą instytucji, w których przeprowadził kwerendę (s. 722-960). Nawiązując do swej wcześniejszej książki *Sprawocznije izdanija eparchij Ruskoj prawosławnoj cerkwi 1861-1915* (Sankt Pietierburg 2002), w omawianej publikacji umieścił uzupełnienia do niej (s. 679-720).

Przedstawiona struktura omawianej publikacji opiera się na podziale zgromadzonych materiałów według ich rodzaju – teksty zwarte, periodyki, archiwalia. Niestety, nie można uznać tego podziału za całkowicie rozłączny, ani tym bardziej stwierdzić, że Autor sam respektował przyjęte założenie. Zarzut ten najbardziej dobitnie potwierdza fakt, że Razdorskij nie wymienia pięciotomowego dzieła I. I. Teodorowicza, ogłoszonego najpierw w „Wołyńskich Jeparchialnych Wiedomostiach” (lata 1888-1903), a następnie w postaci druków zwartych, o eparchii wołyńskiej, wśród książek – czyli w drugiej kategorii dokumentów, lecz w kategorii pierwszej – w katalogach. Podobne uwagi dotyczą opisu historyczno-statystycznego diecezji mińskiej (autorstwa Nikołaja Truskawskiego) wymienionego w kategorii katalogów a nie książek. Wydaje się, że autor postąpiłby lepiej, dzieląc swe materiały według diecezji, których dotyczą, wówczas podział byłby rozłączny, a recenzowana praca zyskałaby na przejrzystości.

Na ziemiach Rzeczypospolitej – dzisiejszej prawobrzeżnej Ukrainy, Białorusi i Litwy – od czasów unii brzeskiej (1596) ukształtował się Kościół greckokatolicki, a prawosławie znacznie się skurczyło. Jednak jego struktury ponownie się rozbudowały w okresie rozbiorowym kosztem kilkusetletniej likwidacji instytucji unickich. Zachodzi więc pytanie, jak silna była Cerkiew prawosławna po ponad stu latach dominacji rosyjskiej na wymienionych terenach anektowanych przez carat. Czy wspomniane przez Razdorskiego źródła przybliżą nas do tej odpowiedzi?

Pod koniec XIX wieku, którego dotyczy omawiana praca, na prawobrzeżnej Ukrainie – od Dniepru po Smotrycz istniały trzy eparchie prawosławne – kijowska, wołyńska i podolska. Nie były one powtórzeniem diecezji unickich, które na tych

ziemiach ukształtowały swe granice w odmienny sposób. Pierwsza z trzech wymienionych – kijowska – leżała na zachodnim brzegu Dniepru. Swym zasięgiem geograficznym obejmowała nie tylko Kijów, ale i najbliższe powiaty zachodnie (kijowski, berdyczowski, wasilkowski, zwienigrodzki, kaniowski, lipowiecki, radomyski, skwirski, taraszczański, humański, czerkaski, czyhryński). W epoce przedrozbiorowej wymienione okręgi wchodziły w skład województwa kijowskiego, z wyjątkiem humańskiego, zaliczonego do województwa braclawskiego. Pod względem administracji kościelnej wymienione powiaty należały do unickiej metropolitalnej diecezji kijowskiej, aż do czasów arcybiskupa T. Rostockiego. W omawianej pracy na temat eparchii prawosławnych Razdorskiej nie zwrócił większej uwagi na tę, tak ważną diecezję prawosławną, ograniczając się do wzmiankowania tylko dwu ksiązek pamiątkowych (s. 683). Tymczasem sporo miejsca poświęcił jej w swej wcześniejszej, już wyżej wymienionej pozycji (s. 128-142), co dotyczy także kolejnej prawosławnej diecezji – wołyńskiej (54-69), gdzie zostały omówione oprócz pięciotomowego wydania I. I. Teodorowicza, także dziewięć innych dokumentów. Stąd druga sugestia, że porządkowany przez autora materiał niesłusznie został podzielony między dwie odrębne książki. Należało raczej zdecydować się na publikację dwutomowego opracowania.

Trzecia diecezja prawosławną – podolska – położona w południowo-zachodniej Ukrainie, na wschód od Smotrycza, może się poszczycić wyjątkowo bogatą bibliografią historyczną. W swej poprzedniej pozycji Razdorskiej omówił aż szesnaście publikacji historyczno-statystycznych jej poświęconych. W nowszej przedstawia tylko trzy opracowania (s. 165-177), zajmujące się wyłącznie podolską eparchią prawosławną, których inicjatorem był Podolski Eparchialny Komitet Historyczno-Statystyczny. Publikacja ukazała się w trzech kolejnych wersjach: w roku 1893 (s. 756), 1895 (s. 633), 1901 (s. 1262). Zawiera przebogaty materiał i w ręku historyka jest niezastąpionym punktem wyjścia do różnych badań, gdyż wymienione edycje pozwalają nie tylko zarysować strukturę dekanalną diecezji około 1900 r. i istniejących w niej parafii¹, lecz przedstawiają także aparat administracyjny diecezji, system szkolnictwa cerkiewnego, organizację życia zakonnego. Razdorskiej odnotowuje, że historia podolskiej eparchii była przedmiotem prac badawczych P. A. Gliszczyńskiego, który opublikował je w organie periodycznym diecezji podolskiej (s. 483-485), a ich skrócona wersja zachowała się także w zbiorach RGIA (s. 560-561).

Przedstawiona przykładowo bibliografia historyczno-statystyczna trzech diecezji implikuje, że analogiczne analizy można przeprowadzić w odniesieniu do wszystkich eparchii. Niewątpliwą zasługą Razdorskiego, mimo zgłoszonych krytycznych sugestii, jest uświadomienie badaczom, jak bogatym materiałem mogą dysponować, podejmując prace porównawcze nad dziejami Cerkwi unickiej i prawosławnej.

Irena Wodzianowska

Katedra Historii Europy Wschodniej KUL

¹ Granice dekanatów pokrywają się tu z granicami powiatów (kamieniecki, bałcki, braclawski, winnicki, hajszyński, latyczowski, lityński, mohylewski, uszycki, olhopolski, proskurowski, jampolski).